

Радикали і релігія.

Що таке релігія?

Релігією називається не тільки віра в якісь надземні вищі істоти, обдаровані вищою силою, ніж люде; не тільки віра в те, що і в людях є частина тої найвищої істоти (душа) і що люде повинні своїм життям і своїми учинками наближуватися до тої істоти. До релігії належить також чуття, любов до тої вищої істоти і до інших людей, любов до добра і справедливости, а в кінці також добра воля, постанова жити й самому так, щоб наближувати себе і інших до тої вищої істоти.

Оці три складники конечні для поняття релігії. Віра без любови і без сильної волі, що показується в ділах, не чинить ще релігійного чоловіка. Так само самі вчинки без віри в вищу справедливість і без любови до тої справедливости і до інших людей чинять чоловіка фарисеем, але ще не правдиво релігійним чоловіком.

Ми вважали конечним на початку цієї розвідки вияснити цю справу, бо наші книжники і фарисеї від самого початку існування радикальної партії кричать і репетують, що радикали ширять безбожність і виступають ворожо проти релігії, а пильно стережуться вияснити народові, в чім лежить правдива побожність і що то є релігія. Сказавши по правді, це був їх обов'язок уже від тисячі літ, від самого заведення християнства, і коли нині, по таких довгих часі, вони переняті страхом, що радикалізм може відтягнути народ від церкви, то видно, що за ту тисячу літ вони не дуже міцно потрапили привязати народ до тої церкви. Адже цілу тисячу літ ніхто не баламутив вам народа, не ширив між ним ніякого радикалізму. Противно, вашу науку піддержувала держава, вас плачено, обдаровувано, пошановано за те, щоб ви виховували народ в релігійній душі, і якіж є плоди вашої тисячлітньої науки? Чи наш народ, особливо там, де його ще не доторкнувся вплив нової, світської школи і радикальної агітації, є релігійний? Правдиво, чи християнський релігійний? З чистим сумлінням кажемо, і ви самі, коли

не схочете брехати проти правди, мусите признати, що ні, не є.

Бо погляньмо докладно! В що вірить наш народ? Скажете: він вірить в Бога. Певна річ, але не менше певна також, що вірить і в чорта і потопленників і в чари та відьми і в хмарників та ворожок, і що низька, поганська віра є у нього властивою, практичною вірою, тоб-то тою, котра знаходить застосування в тисячних випадках практичного життя. Тимчасом віра в одного Бога є у нього чимсь таким, як свята ікона в хаті: перед нею він поклониться, свічку засвітить, але зрештою практичного впливу на його життя вона не має. Обряди і вірування нашого народу, навіть ті, які приняла і осватила церква, далеко більше надихані поганською вірою в оживлені сили природи, ніж в єдиного, всемогущого і всевідучого Бога. І не говоріть, що церква силувалася завсігди викоринити в народі ту поганську віру. Булоб дуже сумно, якби церква справді тисячу літ працювала в тім напрямі, а наш народ таки нічого не навчивсяби. Велика більшість духовенства піддержувала і ширила ту віру, вона сама говорила і говорить народові десять раз більше про чорта і про всяких злих духів, як про Бога. Яке християнство насадили, таке й мають.

Коли перша основа релігійности, віра, поставлена в народній душі на хибній основі, коли це не є віра в одного, найвищого Бога, а в двох, з котрих оден, добрий, ніби-то й називається всемогучим, а про те від віків не може собі дати ради з другим, злим, хитрим, зрадливим та спокусливим і мусить віки вічисті боротися з ним — то як може виглядати релігійність в душі такого чоловіка? Бог зайнятий війною з чортом, не може у нього бути ідеалом добра і справедливости і він не може в тім Бозі любити того, що йому в житті найсвятіше і найвище. Супроти ненастанної війни двох надземних і могутніх противників простий ум дійде хиба до думки: „Бога шануй і чорта не дразни“, до думки про дипломатичну неутральність чоловіка в тій війні. Недиво, що така віра лишає його зовсім холодним, не порушує його чуття. Чи то буде правдива релігійність?

Не знаходячи в своїй вірі огнища, котре піднімалоби все його чуття, порушувало все його єство, народ не може в ній знаходити також достаточного проводу для своїх діл. Правда, віра в чорта і пекольні страхіття, віра в безконечні кари божі дає тут певну границю, відстрашує народ

до певної міри від злих діл. Але таке відстрашення, то ще не є правдиве релігійне виховання, правдиве заохочення чоловіка до доброго. Правда релігійність вимагає чогось зовсім іншого і тої правдивої релігійності ви, тисячолітні вчителі нашого народу, не дали, не впоїли тому народові.

А тепер погляньмо, кілька правди є в тім, що радикали виступають проти віри і проти релігії.

Отже мусимо заявити раз на все, що радикали яко політична хлопська партія не вдаються в релігійні справи, значить, не виступають ані проти релігії ані за нею, полишаючи справу релігійного виховання тим, котрі до цього з уряду приставлені. Та про те радикали не зрікаються права від часу до часу сказати тим релігійним приставникам правду в очі, коли вони замість виховувати народ в правдивій релігійності, впоюють в нього ненависть, погорду та ворогування до інших, найблищих братів за те тільки, що ті держаться іншої політики, ніж панотчик.

Радикали ніколи не виступають і не виступали ані проти віри в Бога, ані проти жадної основи правдивої релігійності. Противно, до всіх людей щиро релігійних, а затим чесних і не фарисеїв, радикали мають глибоке пошанування, тим більше, що таких людей в наших часах дуже не багато. Так само не виступали і не виступають радикали проти головних установ церковних, проти церковних тайн і обрядів, а тільки виступали і виступають і будуть виступати завсігди проти надуживання тих установ і обрядів до визискування, обдирання і отуманювання народу.

Ми скажемо отверто і щиро: виховуючи народ в радикальнім дусі, ведучи його до того, щоби мав свої переконання, щоби сміло і горячо боронив тих переконань і щоби поступав так, як йому велять його переконання, ми, радикали, робимо те, що повинно було робити духovenство від тисячі літ: ми виховуємо народ в правдиво релігійнім, в правдиво християнськім дусі. І коли народ іде за нами, терпить за свої радикальні переконання, то це знак, що він глибоко почуває потребу правдивої релігійності і ненавидить фарисейства.

Але ба — говорять наші противники. А отже в вашій давнішій програмі стояло: ширення раціоналізму в справах релігійних. Значить, ви раціоналісти, ви безбожники!

Помалу, панове, помалу! Не скачіть! Від раціоналістів до безбожників ще дуже налеко, а найзавзятіший раціоналіст перед 100 літами, Вольтер, таки будував церкву Богу. Ухо-

плять люде чуже слово, котрого нераз і самі гаразд не розуміють, тай страшать ним людей, так як доси страшили чортом. Що таке раціоналізм? Це є змагання — кермуватися розумом, просвітою. Є в тім щось злого? А виж, наші противники, хочете, щоби народ у всьому, отже і в справах віри, кермувався нерозумом, темнотою, забобонами? Чи може ви думаєте, що розум і освіта ведуть до упадку віри, до знищення релігії? В таким разі ви найгірші вороги релігії, бо вважаєте її нерозлучною з темнотою і нерозумом. Ми, радикали, заявляємо явно і отверто: так, ми раціоналісти, ми хочемо у всіх справах, отже і в справах релігії, поступати розумно, як личить розумним і просвіченим людям. Ми видали війну на смерть темноті і туманенню. Але ми твердо переконані, що розум і просвіта не суперечні релігії і правдивій релігійности, але противно, мусять бути їх головною основою. Темний, дурний і тупий чоловік не може бути правдиво релігійним. І коли ми випустили точку про раціоналізм із нашої програми, то це длятого, що яко партія чисто політична не потребуємо займатися релігійними справами.

Радикали і попи.

Ця стаття Івана Франка друкowana перший раз осібною книжечкою в 1898 р. Хоча від того часу минуло 28 літ, то ще й нині відносини між попами а соціялістами радикалами зовсім не змінилися. Власне тому, що сьогодні знову множаться ті самі безпідставні напасти в попівських часописах на соціялістів-радикалів, що перед 28 роками, то випускаємо цю книжочку з невеличкими пропусками і зміною назв „руський“ на „український“.

I.

Коли вірити більшій части українських газет, то повстання радикальної партії було найбільшим нещастям для нашої галицької України за останніх 30 літ. Нещасте було в тім, що та партія завела, мовляв, роздвоєння між селян-

ством і отцями духовними і через те підкопала головну основу українського народного розвою. Радикальна партія почала юдити народ против попів, а тим самим і против церкви і тим причиняється до винародовлення Українців, бо українська народність найсильніше опирається на церкві, а церква стоїть на наших патріотичнім духовенстві.

Але це ще найменше. Моглиби собі газети писати, а від того би жидівська школа не завалилася. Але духовенство само повірило тим балаканням, признало радикалів своїми найгіршими ворогами й виповіло їм війну не на життя, а на смерть. Радикали зробилися в очах наших попів якимись Татарами, песиголовцями, що грозять зісти все попівське насіння з корінням. Про небезпеку радикального нашествія говориться в приватних товариствах, при картах і при вині, на соборчиках і на прилюдних зборах, на проповідях і на місіях. Деякі попи не обмежуються на говоренні, а беруться до діла. Одні перехапують принесені з почти радикальні газети, адресовані до їх парафіян, нищать їх, ховають або повертають назад без волі й відома адресатів. Інші викидають такі газети з читалень і ганьблять тих, хто читає їх. Ще інші організують у своїх селах окремі партії проти радикалів, а коли до такої партії звичайно годі зібрати чесних людей, то вони збирають хоч п'яниць, злодіїв, лихварів та здирців, хрунів та підлизнів. Недавно в Тернопільщині ми бачили, як при виборі посла до ради державної всі попи з незначним виїмком пішли рука в руку з хрунями, війтами й жидами голосувати на урядового кандидата, а деякі, що сиділи в комісіях виборчих, не завагалися навіть допуститися огидної крадежи голосів, огидного сфалшування результату голосування і народної волі, щоби тільки не допустити радикального кандидата до побіди. Під окликом : гейже на радикалів! не завагалися наші попи й наші інтелігенти на нечувані досі серед Українців підлости, на підкупування поодиноких людей в тій цілі, щоб розбивали радикальні віча, або щоби побили радикального кандидата. Як бачимо, війна розгорілася в цілій її погані. Тож потрібно нам оглянутися добре, які є властиві причини тої війни, на кілько радикали справді дали до неї причину, чи вона справді така потрібна і який може бути її кінець. Ми зробимо цей огляд спокійно, без гніву й без пристрасти, не будемо ховати помилок радикалів, не будемо щадити нікого, бо нам ходить не о чиюнебудь ласку, а о те, щоб пізнати, де правда, а де помилка, щоби правду признати, а з помилок навчитися. Нам байдуже,

чи наші противники також схочуть навчитися дечого з наших слів, чи схочуть разом з нами совісним і спокійним оглядом справи причинитися до вияснення правди. Ми підемо своїм шляхом, певні, що правда і справедливість таки побідить.

II.

Поперед усього скажемо кілька слів про той закид, що радикали, бунтуючи народ против попів, бунтують його тим самим против церкви, против віри, против Бога, против релігії, а через те підкопують одну з головних основ розвою української народности.

На разі лишимо на боці те питання, чи справді радикали бунтують когонебудь. Навіть якби то була правда, що радикали бунтують народ против попів, то чи впливає з того, що вони бунтують його против церкви і против віри? Чи попи самі є церква? Ні, вони є тільки слуги церкви, а церква, — то є всі вірні, отже й ті самі радикали. Чи коли я говорю, що чийсь слуга є кепський, я тим самим бунтую против господаря? Здається, що це очевидна дурниця, а прецінь такі дурниці повторяють ріжні покликані й непокликані оборонці нашого попівства.

Чи попи є віра? Чи християнська віра стоїть на попах? Кілько знаємо, Христос не встановляв ніяких попів, а тільки вислав у світ апостолів і учеників, щоб учили всі народи. Найліпші з поміж тих апостолів звали себе „слугами слова“, але ніколи не вважали себе його панамі. І завсігди пізніше бувало так, що в часі упадку правдивої релігійности попівство вважало себе за одно з вірою, з церквою, уважало себе паном церкви і паном слова божого, а тільки в часі розцвіту правдивої побожности і релігійности підносилося до того скромнішого становища: слуг слова і слуг церкви, тобто слуг того загалу, тих бідних, темних і обтяжених великим горем життя. І коли нині наше попівство повторяє: радикали йдуть против віри, то по нашому це є знак його великого засліплення, знак великого упадку правдивої віри і правдивого релігійного духа — не серед народу, а **серед самого нашого попівства.**

Ні, ще раз ні! Не на попах стоїть християнство. Сто літ тому сказав оден учений Німець і нині сміло можна повторити його слова: „Християнство стоїть не на попах, а на перекір попам і можна це вважати за оден із доказів його великої сили, що не вважаючи на своїх попів воно простояло стільки віків“.

Ми вже показали і заявили в попередній розвідці *) що радикали не виступали ані против правдивої релігійности, ані против віри. Як політична партія, радикали не мають потреби вдаватися в ті справи і займати в них якесь становище. Але як поодиноким людям, **вільно нам і треба навіть нам кождому і в релігійних питаннях думати, вчитися, просвічуватися, шукати правди.** Цього не можуть нам заборонити ані попи, ані біскупи, ані кардинали.

Коли наші попи, самі не раз мало освічені в справах релігії, кожде таке шукання правди, кожду свобідніщу думку вважають за ересь, за злочин, за проступок против релігії і против свого попівського маєстату, то тим вони тільки шкодять тій справі, котрої нібито боронять. Бо може бути, що одна часть вірних послухає їх, а друга ні. То що тоді буде? Ті, що їх послухають, будуть мусіти притлумити в собі всяке думання про справи релігії, отже з часом заглушать у собі всяке релігійне почуття, дійдуть до того, що релігія зробиться у них простою привичкою, пустою і мертвою формою, забобоном. Годі перечити, що вже й нині власне такі люде є найлюбішими овечками для великої части наших панотчиків, бо таких найлекше водити, гонити і стричи. Але не забувайте, що це люде в ґрунті річи зовсім безрелігійні: **вони вірять в попа, а не в Бога.** А ті, що не схочуть слухати попа, що захочуть справді доходити до щирої релігійности, до згоди слів і думок з ділами, ті будуть окричані за еретиків і будуть мусіти відвернутися від церкви. Чи цього бажається теперішним оборонцям правовірности у нас?

І якби ще ота нагінка за радикалами була спричинена правдивою вірою, правдивою релігійністю у наших попів! Власне противно! О скільки їх знаємо, значна частина їх **сама ні в що не вірить**, сама живе без релігії в душі, кормиться тільки голим обрядом, держиться церкви, як говорили давні латинські попи, *non propter Jesum, sed propter esum* (не задля Ісуса, а задля насущного хліба). Певна річ, ми знаємо і глибоко поважаємо також кількох правдиво релігійних попів, але цих швидко можна пізнати: на соборчиках і зборах вони тихі, не гримлять, на проповідях їх слово навіяне теплою любовю, у них є все і порада і підмога для вбогих, для покривджених, для заблуканих. Вони не бажають стосів і Сибіру для вільнодумців, а держаться більше Христових слів: „Хто з вас сам без гріха, нехай кине на неї каменем“ Чи багато маємо таких попів у краю?

III.

Радикали бунтують нарід проти попів...

Кілько в тім правди?

Певна річ, радикали не є і ніколи не були сердечними приятелями попів — не говоримо про одиниці, а про цілу верству. Чому? Тому, бо така приязнь мусілаби бути службою попам. Попи є така верства, з котрою неможливо водити приязнь, як рівний з рівним. У відносинах кожної партії непопівської до попів можливі тільки дві дороги: або стати против попів, або піти на їх услугу. Так було з нашими народовцями*), що зразу були партією світською (непопівською) і ліберальною, а задумавши привернути попів до народовства, зробилися слугами попівства і його клясових інтересів і загубили по дорозі свій лібералізм. Так було з польськими людовцями, що довший час з далека обминали попівське питання, відмовчувалися на тисячні попівські зачіпки, а про те таки дійшли до того, що біскупи викляли їх газету і розпочали з ними завзяту війну...

Отже не дурімо себе самих і не ховаймо голову в пісок! Коли радикали хочуть бути правдиво людовою, хлопською, світською, непопівською, поступовою партією, то війна між ними і попівством **мусить бути**. Це на просвітнім полі війна між свободою думки і досліду, а застоєм; на політичнім полі війна між правдивим, широким демократизмом, а иншою формою шляхетчини і клясової виключности.

Радикали не лякаються тої війни, ідуть до неї свідомо, в тім переконанні, що вона замість шкоди може принести нашому народові велику користь, розбудити його до духового життя, до самостійного думання і самостійної праці. Одного тільки бажають радикали: щоб та війна велася достойно, як слід освіченим людям, без клевет, без лайки, без озлоблення, без денунціяцій. Як велась вона доси?

Вона розпочалася не нині і не вчора, розпочалася тоді, коли ще не було радикалів на світі. Попівство розпочало її від перших хвиль нашого національного відродження. Все і всюди, де будилася нова думка, де роздавалося живе слово, навіть з уст одиниць — попів — загал попівства, його світочі і верховоди ставали против, піднимали крик, уживали і надуживали своєї власти, щоби побороти, здусити новинку, скувати нового духа, заглушити нове слово. Попа

*) партія народовців — це партія, з якої відтак повстала націонал-демократична партія. — Р е д.

Григоровича, що боронив мужиків у Стецеві, окричали його ж собраття - попи »божевільним Галатимом«. Попа Маркіяна Шашкевича гонили з семінарії і вігнали передчасно в могилу. Попа Вагилевича довели до того, що перейшов на лютеранство. Піп Осип Левіцький похвалив заборону Шашкевичевої »Русалки Дністрової«. Піп Малиновський довгі літа не допускав до видрукування молитвослова нашою народною мовою і знищив рукопис Пулюя, переданий йому до оцінки. Пригадаємо, яку завзяту війну провадив загал нашого попівства з першими починами світської, особливо популярно-наукової літератури на народній мові, як заїло нападав на Шевченка і інших українських письменників »Рускій Сіон«, видаваний кардиналом Сембратовичем. Пригадаємо, як скажено кидалися наші попи на перші початки реалістичної літератури, на перші проби малювати вірно життя простого люду. Пригадаємо, який гвалт підняло було наше попівство против перших проб зовсім теоретичної дискусії соціалізму на нашій мові. Пригадаємо, що майже рівночасно з першими завязками наших народніх читалень видана була з львівської консисторії куренда, котрою наказувано попам остро цензурувати всякі книжки і газети, які приходять до читальні, і не допускати нічого противного вірі і попівству. Пригадаємо, що в 1879 році кількох семінаристів з української духовної семінарії вигнано за те тільки, що мали на вулиці розмовляти »съ нѣкимъ индивидуумомъ именемъ Франкомъ« як писано було дословно в їх »релегації«, тай то та провина звалена була на них без підстави, фальшивим доносом одного їх товариша, а пізнішого »батька Руси«. Ми моглиби понапригадувати ще довгий ряд подібних історій, але досить тих. Вони показують, що не радикали перші розпочали війну з попами, що вони, так сказати, ще в колисці знайшлися в розгарі тої війни.

IV.

Як воювали радикали? Чи доносами? Чи клеветами? Здається, навіть найзавзятіші прихильники нашого попівства не скажуть цього. Радикали мали тільки одну дорогу — книжки й газети, прилюдне слово. Тай тут радикали не ставили відразу питання в цілім його обемі, а обмежилися головню на тім, що в своїх виданнях давали голос самим селянам виявляти свої кривди. Це був перший і найтящий гріх радикалів, котрого попівство їм не дарує. Як то, той хлоп, котрого воно буцімто відвоювало від польського

шляхтича, котрий доси був буцімто такий послушний і покірний і так тиснувся цілувати руки панотчикам, раптом у газетах підносить голос против тих панотчиків! Це було щось страшне, нечуване, болюче, щось таке, як для польської шляхти розбір Польщі.

Правда, в тих хлопських дописях на попівські надужиття показувано тільки **надужиття** і тільки **деяких попів**. Отже на загал попівства не нападано, а тільки на зіпсуті одиниці. Але щож вийшло? Наше попівство, замість вглянути в себе, підняло страшений репет і крикнуло, що це є напади на цілий загал духовенства, на церкву, на віру. Ще радикалам не снилося порушувати справи віри і церкви, а вже попи і їх прихвостні кричали, що ворожі духи підкопують віру в Бога, гриміли на проповідях проти безбожників і самі того не знаючи, будили серед народу критику і думки, сумніви і тривогу.

Такий ґрунт застала радикальна партія, коли зорганізувалася. З одного боку народ, горнучися до неї, мусів, так сказати, перескакувати через огонь попівської лайки і ворожнечі і домагався від партії захисту, оборони, з другого боку попівство мало вже на партію готові громи і прокляття.

Не перечу, що в розпалі боротьби з уст радикалів упало не одно гостре, прикре слово супроти попів. Але не забуваймо, що поваги попівства яко верстви дуже пильно боронила і боронить поліція і прокураторія і дуже старанно конфіскує кожде хоч троха остріще против нього звернене слово. І не забуваймо, що радикали ніколи не були під такою опікою властей, що на них вільно було і навіть уважалось заслугою писати всякі найпоганіші лайки, брехні, доноси, зогиджування. Ми певні, що радикали в своїй полеміці не віддали попівству і сотної часті тих ладних слівець, які з уст свячених і несвячених адвокатів попівства сипалися і сиплються на них. Наше попівство само викликало війну, само держить її на низькім рівні і самож кричить, коли в тій війні часом і йому доведеться покоштувати гіркої. Ми сказалиби, що це не по лицарськи, ну, але для наших вояків у реверендах*) закони лицарського виховання не писані.

V.

Ще одно питання: Чи справді на попах стоїть наша народня справа? Чи попи вратували нашу народність від

*) ризах.

загибелі? Чи вони тепер хочуть і можуть двигати її наперед?

Ми далекі від того, щоби відмовляти попам усякої заслуги в розвою нашого народу, але в усякім разі мусимо сказати, що ті заслуги були зовсім не такі великі. Вже само заведення християнства на Україні не було ділом попів, але князів. Христову віру заведено у нас не через попівську проповідь, вона прийнялася не з переконання, а так сказати «по указу», з наказу власти, а князі прийняли її з політичних причин. В часах перед Татарами духовенство було залежне від князів; хиба монахи відважувалися часом піднимати голос проти князів, тай то не в обороні простого народу а в обороні своїх монастирських дібр і прав. А пізніше, під польським пануванням, хтож то, як не спольщені українські біскупи заводили унію, замикали православні церкви? Духовенство бачило упадок народу через брак шкіл, але хоч само їздило в каритах і справляло золоті та срібні забавки, ніколи не сягнули до кишені, щоби де заложити українську школу. Противно, коли львівські міщане за зібрані гроші заложили у Львові школу і шпиталь, то православний єпископ Балабан виступив як найзавзятіший ворог тої справді національної праці, перехоплював і бив студентів і вчителів, викляв попа, що відправляв в Успенській церкві ітд. Те саме було у Вильні і інших містах, де міщанські брацтва рвалися до просвіти, закладали школи, друкарні, шпитали і знаходили перешкоди власне з боку українських духовних.

Трохи инакше було в Києві де попи за почином Петра Мосила справді піддержали первісну братську школу і зробили з неї академію. Та попи-ж і тут перші повернули оглоблі в инший бік до Московщини. В часі розбору Польщі українська народність у Галичині, на Поділлі, Волині знаходилася в найбільшій упадку. А через що? Чи не було українських монастирів? Де там! Були, тільки всі були спольщені. Біскупи були шляхтичі і здавен давна привикли вважати хлопца за бидло. Вони були на скрізь Поляками, говорили і думали по польськи, а тільки до якогось часу трималися українського обряду. Монастирі були багаті, але це були так само гнізда польщини. Василіянські школи виховували тільки шляхтичів, виховували в тім самім дусі, що й езуїтські та піярські. Ані простий український народ, ані українська народність не мали з тих шкіл ніякої користі. Не даром гайдамаки, руйнуючи Умань 1768 р., люто накинулися на василіянську школу і повкидали всіх школярів разом з

учителями до глибокої криниці. Не даром ще геть пізніше ~~для~~ українських попів у львівській семінарії кинулися були з полінами на одного професора, що зачав викладати їм по українськи. »Преч з ним!« — кричали йому ті будучі батьки Руси. „Що то, хце нас поробиць Азіятамі?“ Українська мова була для них дич, азійщина; тільки польська мова видавалася їм гідною уст цивілізованого чоловіка.

Правда, нище сільське духовенство держалося української народности. Але чому? Бо за польських часів було темне, станом освіти майже не рїзнилося від простого люду, — значить, і не могло відскочити від нього. Але коли в австрійських школах воно просвітилося трохи, то зараз покинуло мову свого народа, заговорило по польськи, хоча в школах учили по німецьки, — писало по польськи, по латині, аби тільки не по українськи.

Шашкевич і його товариші зробили тут перелом, зачали писати українською народною мовою. Загал попівства обрушився на них, за те; духовні власти здушили їх почини. Із самих Шашкевичевих товаришів деякі замовкли, інші почали глаголати иностранными язики. І коли по 1848 році годі вже було обійтись без народної мови, бодай у популярних книжочках, то яку-ж то науку подавав народові Наумович? Ту саму темну »хлопістику«, якою дихало і дихає доси наше попівство, ту саму погорду для хлопської простоти, ту саму віру в чортів і духів, у силу прокляття і гомеопатії.

Це булиби заслуги нашого попівства на полі освіти. А на полі політики? Чи не попи й біскупи навчили наш нарід бити поклони ~~пер~~ кожним урядом, здаватися на ласку з гори, ждати помилування там, де належалоб упоминатись свого права? Чи не біскупи й попи спиняли у нас почини яснїшої, рїшучої, хлопської і щиронародної політики? Вони добивалися прав і користей для себе, для своєї попівської кляси, а народові товкмачили, що то буде користь для цілого загалу. Скажемо коротко: **не попи удержали українську народність, а хлопи. Не попівська політика піддержить і розвине далі ту народність, а хлопська, а при тїм широко поступова, радикальна.**

VI.

А тепер ще кілька слів на закінчення. Як поводитися нам з попами?

Ми вже нераз зазначували і тут ще раз підносимо з на-

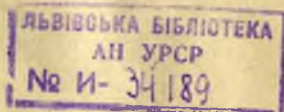
тиском, що можна і треба з кожним противником воювати чесним оружжям. Хто вживає нечесного оружжя, лайки, клевети, доносів і наруги, той тільки сам собі шкодить, псує свою справу. Хвилево він може виграти, але то буде гнила перемога. Ми, радикали, хочемо перемогти і будемо чесно боротися.

Ми маємо, те переконання, що на політичному полі з попівством у нас не може бути згоди, що хлоська політика в багатьох суперечна з попівською. Але це ще не значить, щоб попівство мусіло кидати каменем на хлоську політику, вважати її чимось чортівським і ворожим. Радикали думають навіть, що попівство може і повинно покинути свою попівську політику і пристати до хлоської, радикальної.

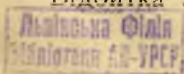
Чогож вимагалаби така політика від нашого попівства?

Поперед усього **незалежності** в політичних справах. Священик повинен чути себе так само громадянином, як і його парафіянин-радикал і не повинен дати собі накидати погляди і переконання ані від консисторії, ані від ради повітової, ані від діда. Він повинен мати поперед усього на оці добро і просвіту народу і служити тому народові своїм знанням.

Вкінці ще одно бажання. Воюючи з радикалами, повинні попи старатися пізнати їх ліпше, читати їх газети і письма, бувати на їх зборах не як вороги, а як спокійні свідки і учасники, не плести дурниць на проповідях і в розмовах, не підсувати радикалам таких слів і вчинків, у яких вони не винуваті.

Відбитка з «Громадського Голосу».

И 34.189

ф $\frac{I}{P-15}$

И-34.189

Ф I
P-153

